

talányos, gólyaszerű madara gólyamama híján a *narratív éntől* vesz repülőleckéket, az embertől tanul meg repülni, vagyis attól, aki nem rendelkezik a repülés képességével.

Az Oktávfüzetek a jól ismert „Kafka-alaphangok” újraolvasását teszik lehetővé, például a kezdet homályára éppen a madárteremtés és a repülőgép feltalálásának analógiája utal. Jelentősek a mitológiai összefüggések és a demitizálás kérdései, a bűn és a kiűzetés, valamint a labirintus vizsgálata, a mulandóság, a felelősség, a szenvedés, a művészlét, a fűtlét, jobb és bal kéz küzdelmének felvetései, a munkásság helyzetének *ironikus* megközelítése, a Don Quijote-értelmezés öngyilkosságot is érintő nézőpontja és a versbeszéd különválása.

Az „új” Kafka-kötet egyik legnagyobb élményét a fordító nyújtja olvasójának, amikor újr fordításra vállalkozik, és így módon régebbi és újabb fordításainak összehasonlítására készíti olvasóját. Az újraolvasás tehát új fordítást eredményezhet, kiváló példának bizonyul a *Prométheusz* újabb szövegvariánsa. A célnyelvi fordítások kapcsolata és elkülönülése alapos vizsgálatot érdemel (természetesen a szövegköziség jegyében). A *Prométheusz* szövegmondatainak szórendcseréje újraértelmezésről tanúskodik, ugyanezt igazolja az első mondaváltozatnak a bevezető mondattal való egybeolvasása. A „lecsapó” és a „csapdosó” csőrök jelentéstani elkülönböződése szintén az interpretáció eltéréseivel magyarázható.

A Kafka-feljegyzések komikus nézőpontját, illetve ezek különböző nézőpontú olvasását ugyancsak felvetheti a mindenkori Kafka-olvasó; az aforizmaszerű szövegek és szövegfragmentumok kimeríthetetlen befogadói Kalandra adnak lehetőséget. Az ezredfordulón például eltűnődhet az egyén (az olvasó) a következő „kis rezümé”-n: „Az emberiség története: egy másodperc egy vándor két lépte közt.”

HÓZSA Éva

Ó, AH, OH!

Paul de Man: *Az olvasás allegóriái*. Ictus Kiadó–JATE Irodalomelmélet Csoport, Szeged, 1999

Kit ne csábítana a kaland, a kihágás öröme, a megszokottól való eltérés mámore? Kit ne csábítana a mások dolgába, titkolt ügyeibe való bepillantás, szaglászás, fzelgetés? Idegen holmik – fiókok, táskák, levelek – között matatni heves szívdobogással? Talán a leleplezés megnyugtató diadala, vagy a mélyen feszülő indulatok perverz (sőt perversált) levezetése céljából? Esetleg az önmarcangolások csillapítása miatt?

A hagyomány megingatása, az elfogadott szabályok és szabványok, a bevett szokások fölforgatása, az ismételt rákérdés, a megszállott demisztifikálás lényegében a házaságtörés angyali és démoni kéjével jellemezhető? Már meglévő szövegekbe avatkozni, a szövegek orgiájába bonyolódni, textusok szétnylító combjai közé csúszni, újrafrni, szétfrni, félrelépni? . . .

Régebben kezdődhetett az egész, de talán Pascal és Descartes mentén hasadnak ketté (végleg) a dolgok (és a szavak). Descartes minden addigi nézet gyökeres fölforgatását, megkérdőjelezését tekintette szükségesnek ahhoz, hogy új kiindulással valami szilárdabbat hozzon létre a gondolkodás. A szavakban rejlő veszélyre, a megszokott beszédmó-

dokból következő tévutakra figyelmeztetve az alapos vizsgálódás fontosságát hangsúlyozza, de azt is megjegyzi, hogy mivel a természetünk erőtlen, így bele kell törődnünk abba, hogy olykor hibákat követünk el. Pascal szintén fenntartással közelít a régi szövegekhez, kétségbe vonja az autoritások korlátlan hatalmát. Az általános kételyt mégse fogadja el, mert aki elveti a sulykot, s kételkedése közben magában a kételkedésben is kételkedik, azt az önmagára visszaforduló bizonytalanságok végül egy nyugvópont nélküli körpályára kényszerítik, folytonos körforgásra ítélik. A kételkedés naiv szabadságával a megtérés állítható szembe, ez az a pillanat az ember sorsában, amikor *lerombolja* magában a régit, az egykor voltat, az elkárhozottat. A dekonstrukció magvának tekintve e gondolatot, nem véletlen, hogy Paul de Man könyvét éppen egy Pascal-idézet vezeti be, avagy előzi meg mottóként. (Pascalt egyébként félig-meddig a dekonstrukció előfutáraként is aposztrofálhatnánk; erre Paul de Man is utal, mondván, hogy Pascal említi először egy olyan meggyőződés „megdöntését”, amely már maga is lerombolás.)

Az olvasás allegóriái 1979-ben jelent meg New Havenben. Ekkorra már a dekonstrukció bevonult az amerikai egyetemekre, nem annyira teóriaként, mint inkább a szoros szövegmagyarázat újabb módszereként. A könyv két részből áll, mindkettő hat-hat fejezetre tagolódik, ezek lényegében önálló tanulmányokként is kezelhetők. Az első fejezet körülírja azt a módot, ahogyan a további fejezetek egy-egy szerző (Rilke, Proust, Nietzsche, Rousseau) egy-egy művét, vagy annak csak egy részletét megközelítik. A tanulmányok a szoros szövegmagyarázatokon keresztül magáról az irodalomról, illetve az irodalmi beszédmódról, az irodalom nyelvéről tett elméleti megállapításokhoz jutnak el. Paul de Man kritikai szókészletének domináns terminusa a „grammatika” és a „retorika”, mely utóbbi nem az ékecsszólás, meggyőzés, kommentálás értelmében szerepel, hanem „a trópusok és alakzatok vizsgálatát” jelenti, vagyis egy szigorúan tudatos, a kimondatlan dolgokra jobban odafigyelő olvasást. Paul de Man a maga módszerének kidolgozásakor részben a szemiológiai kutatások eredményeit használja fel. A szemiológia – a jelölőként felfogott jelek tudománya –, azt kutatván, hogy *miképpen* jelentenek a szavak (s nem azt, hogy *mit*), „különösen sokat tett azért, hogy szétfoszlassa a jel és a referens szemantikai megfelelésének mítoszáit”. A jelet értelmezni kell ahhoz, hogy megértsük, de a jel értelmezése nem a jelentés, hanem egy másik jel, azaz nem dekodolás, hanem olvasás, ez az olvasat pedig maga is értelmezésre szorul egy újabb olvasás, tehát egy újabb jel által; „és így tovább *ad infinitum*”. A folyamat során egyik jel szüli a másikat, egyszerűbben szólva: szó szót követ, s így mind jobban belegabalyodunk a szövegbe, foglyai leszünk a nyelvnek, annak reménye nélkül, hogy mondjunk vagy megtudjunk valamit a nyelven kívüli valóságról is. A nyelv és a nyelven kívüli (referenciális) világ kapcsolata fellazul, a nyelv és a világ összefonódó egysége kérdésessé válik, ezért a dekonstrukatív kritika figyelme a nyelvre és a szövegre irányul: szétbomlasztja, elemeire fejt, megbolygatja a nyelvi struktúrákat, persze nem negatív célzattal, hanem azért, hogy a rekonstruálás segítségével jobban megértse, miképpen áll össze az egység. Az olvasás emiatt szigorú immanens analízist jelent, szorosan a szövegre összpontosít, mivel *nincs semmi a szövegen kívül*, célja pedig az, hogy a szöveg kulcsfogalmaiban rejlő ellentmondásokat feltárja, egymásnak szegezze. (A szövegcentrikus megközelítés miatt, valamint a szoros olvasás módszerének köszönhetően nevezték az amerikaiak kezdetben „új újkritikának” a dekonstrukciót.)

Paul de Man megközelítésében trópus és meggyőzés „bomlasztó összefonódása” képezi a szöveg legfőbb problematikáját, vagyis elválik egymástól az, amit a szöveg állítani akar, és amit valójában állít. Az olvasás során így „helyi értelmezési nehézségek” merülnek fel. Paul de Man egy egyszerű példával világítja meg, miről is van szó.

„Az első példát a tömegkommunikáció irodalom alatti szintjéből veszem: felesége kérdésére, hogy vajon felül- vagy alulfűzöttén szeretné-e viselni a tekecipőjét, Archie Bunker (az *All in the family* című amerikai tévéfilmsorozat komikus figurája – megj.: d. z.) egy kérdéssel válaszol: »Mi a különbség?« Felesége, a maga nemes egyszerűségével olvasva e kérdést, válaszul türelmesen elmagyarázza a különbséget a felső és az alsó fűzősmód között, bármi legyen is az, ám ezzel csak haragot vált ki férjéből. A »Mi a különbség« nem a különbség után érdeklődött, hanem csupán annyit jelent: »Nem érdekel, mi a különbség.« Egyazon grammatikai szerkezet két olyan jelentést hoz létre, melyek kölcsönösen kizárják egymást: a szó szerinti jelentés arra a fogalomra (a különbségre) kérdez rá, amelynek létezését a figuratív jelentés tagadja.”

A grammatika lehetővé teszi számunkra a kérdés feltevését, mondja Paul de Man, de könnyen lehet, hogy éppen az a mondat lehetetleníti el a kérdezést, amellyel a kérdést feltesszük. Kivált a figuratív nyelvhasználat hordoz magában ehhez hasonló veszélyeket, ezért a dekonstruktor a trópusok és alakzatok vizsgálatára koncentrálna, s a „retorikai olvasat” módszerével igyekszik leleplezni a szöveget, amikor „nem azt teszi, amit prédikál”. Ez lényegében három lépésben történik. A „retorikailag tudatos” olvasó először a szöveg betű szerinti (felületi) jelentésére összpontosít, ezután megkeresi azt a réteget, amely – többnyire metaforákban árukkodva – a felületi jelentésréteget ellenpontozza, végül a két réteget ütközteti egymással, az eldönthetetlenség jegyében: képtelenség ugyanis érvényes döntésre jutni a tekintetben, hogy melyik olvasatot illeti elsőbbség, „egyik sem létezhet a másik nélkül”. Ebből az eldönthetetlenségből következik, hogy az irodalmi nyelv a *félreolvasás* állandó veszélyét hordozza magában, sőt éppen ez képezi a legfőbb meghatározó jellemzőjét. Mivel nem lehet ellenőrizni és körülhatárolni a szöveget, a dekonstrukció terminológiájában minden olvasat félreértelmezésnek minősül. Ez nem azt jelenti, hogy az adott olvasat hibás, egyszerűen csak arról van szó, hogy nem található egyetlen, kitüntetett és hiteles olvasata egy irodalmi szövegnek, hanem több, egymással párhuzamosan haladó, esetenként konfrontálódó olvasat lehetséges. Paul de Man egy Yeats-vers elemzésén mutatja be, hogy a közhasználatú, bevett, hagyományos értelmezést hogyan ássa alá egy olyan olvasat, amelyben csupán a vers utolsó sorát kell másként értelmezni, és az egész vers máris az ellenkezőjét fogja állítani annak, amit korábban hittünk. Proust szövegének esetében is szétválik az „esztétikailag érzékeny” és a „retorikailag tudatos” olvasat. Paul de Man a regénynek azt a részletét elemzi, amelyben a szöveg két módját állítja szembe annak, hogy hogyan lehet felidézni a nyár természeti élményét, s egyúttal ki is nyilvánítja, hogy melyiket tartja többre a másiknál: a metaforikus. Eközben azonban maga a szöveg ellenkező eljárást alkalmaz, ugyanis a metaforikus struktúra metonimikussal szembeni esztétikai felsőbbrendűségét állítva, saját meggyőzőerejét éppen egy metonimikus szerkezetből meríti. (Mondhatni, bort iszik és vizet prédikál.) Áttérve Rilke életművére, melynek „van mersze az egzisztenciális üdvözülésnek a költészetben, a költészet révén végbemenő formáját hangoztatni és ígérni”, s így a legnagyobb ígéret beteljesítését fenntartani a költészet számára, Paul de

Man azzal a feltevéssel kezdi elemezni a verseket, hogy talán nem is annyira egyértelműek ezek a pozitív kijelentések, és lehetséges, hogy Rilke nyelvezete maga is kétségbe vonja a nyelvbe vetett bizalomnak e pozitívítását. Paul de Man ezért a kimondatlan dolgokra összpontosítva azt vizsgálja, hogy Rilke költészete visszahajlik-e önmagára úgy, hogy ezáltal kétséget ébresszen saját kijelentéseinek autoritása iránt.

„Elkerülhetetlen, hogy messianisztikus versekként olvassuk az *Elégiákat*: minden tematikus kijelentésük alátámasztja ezt az állítást, s a figuráció virtuozitása is ezt erősíti. Az az ígéret azonban, melyet e szövegek tesznek, olyan nyelvi játékon alapul, mely kizárólag azért jöhet létre, mert a költő lemondott minden szövegen kívüli autoritás iránti igényéről. Összhangban egy olyan paradoxonnal, mely mindenfajta irodalomnak velejárója, Rilke költészete akkor éri el meggyőzőereje maximumát, amikor minden igazságigényről lemond.”

A dekonstrukció nem olyasmi, amit mi adunk hozzá a szöveghez, hanem „eleve az alkotja magát a szöveget”, ugyanis az irodalmi szöveg „egyszerre állítja és tagadja saját retorikai működésmódjának autoritását”, önmagában hordozza az ellentmondásait, lényegében önmagát dekonstruálja. Érvényes ez magára a kritikára, sőt a dekonstruktív kritikára is, hiszen a kritika nyelvhasználata ugyanúgy figuratív, mint az irodalomé. A kritika (és a recenzió) az olvasás élményét beszéli el, ily módon maga is újabb írás, melyet értelmezni kell, de amely ugyanúgy félreolvasható, mivel nem mentesül az alakzatok és az állítások „bomlasztó összefonódása” alól.

„Minden olyan állítás, mely egy adott irodalmi szöveg retorikai működésmódjára irányul, maga is mindig retorikai kérdés, mely még azt sem tudja, valóban kérdez-e.”

Vagyis a dekonstrukció alól nem mentesül a dekonstruktor, jelen esetben Paul de Man sem. A retorikailag tudatos, szigorúan a szövegre koncentráló, szoros olvasás, melyet Paul de Man könyve gondosan körvonalaz, szükségszerűen nagy odafigyelést igényel az olvasótól, türelmet és kitartást, ugyanis ez egy lassú művelet, lassú folyamat, melyet csak lépésben lehet végezni, szemben a felületes olvasás gyorsaságával. *Az olvasás allegóriái* ugyanakkor egy Pascal-idézettel kezdődik, amely már jó előre kifordítja ezt a tételt, s egyúttal az egész könyvet dekonstruálja. Ez az idézet ugyanis, melyet a könyv mottójául választott a szerző, így hangzik: *„Ha az ember túl gyorsan vagy túl lassan olvas, nem ért meg semmit.”*

Persze ki állította, hogy a dekonstrukció meg akar érteni bármit is? A szöveg örömről van szó, a félreolvasás (félrelépés) kéjéről, mások szövegeiben való ittasult elmerülésről. Ó, ah, oh . . .

DANYI Zoltán